

Bevezetés

Olyan korszakban élünk, amikor terroristák túsok életével játszadoznak, a harmadik világháborút emlegető suttogások közepette valuták roppannak össze, követségek lobbannak lángra és számos országban kommandósok fűzik bakancsaikat, s nap mint nap elborzadva tekintünk az újságcímekre. Az arany ára – a félelem érzékeny barométere – minden rekordot megdönt. A bankok reszketnek. Az infláció tombol és kiszabadul az ellenőrzés alól. A kormányok pedig szerte a világon tehetetlenül szemlélik az eseményeket, vagy úgy viselkednek, mintha gyengeelméjűek volnának.

Mindezeket a jelenségeket látva, a Kasszandrák seregestől fellépő kórusa gyászos sirámokkal tölti meg a levegőt. Az utca embere azt mondja, hogy a világ „megbolondult”, a szakemberek pedig kimutatják azokat a tendenciákat, amelyek mind katasztrófák felé mutatnak.

Ez a könyv teljesen más képet nyújt.

Azt állítja, hogy a világ nem vált holdkórossá, és a látszólag értelmetlenül bekövetkező események ijesztő csattogása és csörömpölése mögött meglepően új és talán reményteli mintázat rejlik. Ez a könyv erről a lehetséges mintáról és erről a reményről szól.

A harmadik hullám azoknak szól, akik úgy gondolják, hogy az emberiség története nemhogy a végét járná, hanem inkább még csak most kezdődött el igazán.

Napjainkban hatalmas áradat söpör végig a világ nagy részén, és új, gyakran bizarr környezetet hoz létre munkához, játékhoz, házasodáshoz, gyermekneveléshez vagy nyugdíjba vonuláshoz. Ebben a zavarba ejtő környezetben az üzletemberek arra kényszerülnek, hogy szinte kiszámíthatatlan gazdasági áramlatokkal szemben próbáljanak lavírozni; a politikusok népszerűsége vadul hullámzik fel és alá; s az egyetemek,

kórházak és más intézmények elkeseredett küzdelmet folytatnak az infláció ellen. Az értékrendszerek szilánkokra hasadnak és összeomlanak, miközben a család, az egyház és az állam mentőcsónakjai tébolyodottan hanykolódnak.

Mindezeket az erőszakos változásokat az instabilitás, az összeomlás és a katasztrófa elszigetelt jeleinek tekinthetjük. Mégis, ha egy kicsit hátralépünk és alaposabban szemügyre vesszük őket, több olyan dolog is láthatóvá válik, ami egyébként könnyen elkerüli a figyelmet.

Először is, a mai változások nem függetlenek egymástól. Nem is véletlenszerűek. Például a kiscsalád felbomlása, a globális energiaválság, a szekták és a kábeltelevízió terjedése, a rugalmas munkaidő és új járulékos juttatások bevezetése, a szeparatista mozgalmak kialakulása Québectől Korzikáig – mind elszigetelt eseményeknek látszanak, holott ennek éppen az ellenkezője igaz. Ezek – és velük együtt sok más, látszólag összefüggéstelen jelenség és tendencia – valójában összefüggnek egymással. Részei egy sokkalta nagyobb szabású folyamatnak: az industrializmus halálának és egy új civilizáció kialakulásának.

Mindaddig, amíg elszigetelt jelenségeknek tekintjük őket és nem vesszük észre ezt a nagyobb jelentőségű történelmi eseményt, nem tudunk értelmes és hatékony választ adni rájuk. Személyes döntéseink céltalanok lesznek, vagy önmagukat oltják ki. A kormányok szintjén válságtól válságig összeomlási forgatókönyvek között botladozunk, tervek, remény és világos célok nélkül támoalyogva a jövő felé.

Ha a mai világban ható erők összeütközésének megértéséhez nem támaszkodhatunk valamilyen rendszeres fogalmi keretre, akkor olyanná válunk, mint egy dühöngő vihar fogságába került hajó legénysége, amely iránytű és térkép nélkül próbál navigálni veszélyes zátonyok között. Egymással háborúskodó speciális szakterületekre hasadozott kultúrában, töredékes adatok és aprólékos elemzések tengerében fuldozolva a szintézis nem csupán hasznos, de létfontosságú lehet.

A harmadik hullám tehát az általános, nagyléptékű szintézis könyve. Leírja a régi civilizációt, amelyben sokan felnőttek közülünk, és gondosan megrajzolt, átfogó képet ad az új civilizációról, ami életünk kellős közepébe robban bele.

Ez az új civilizáció olyan mélységesen forradalmi, hogy valamennyi régi beidegződésünket megkérdőjelezi. A régi gondolkodásmód, a régi formulák, dogmák és ideológiák – függetlenül attól, hogy mennyire kedveltek vagy hasznosak voltak a múltban – nem illeszkednek többé a tényekhez. Az új világ, ami a szemünk láttára formálódik ki az új értékek és technikák, új geopolitikai viszonyok, új életstílusok és kommuni-

kációs lehetőségek összecsapásából, teljesen új eszméket és új analógiákat, új rendszereket és fogalmakat követel. A holnap ma még csak embrionális állapotban létező világát nem győmszölhetjük bele a tegnapi konvencionális rekeszeibe. Nem felelnek meg többé az ortodox attitűdök és létformák sem.

Tehát – ahogy a következő oldalakon kibontakozik ennek a különös új civilizációnak a leírása – jó okot találhatunk arra, hogy kétségbe vonjuk a ma oly divatos pesszimizmus létjogosultságát. Kultúránkban már egy évtizede vagy annál is hosszabb ideje elpuhult, kényeskedő és könnyen továbbadható kétségbeesés uralkodott el. *A harmadik hullám* arra a következtetésre jut, hogy a kétségbeesés nemcsak bűn (ahogy – azt hiszem – C. P. Snow fogalmazta meg egyszer), hanem indokolatlan is.

Nem ringatom magam naivan optimista illúziókban. Aligha szükséges részletezni a ma ránk leselkedő valós veszélyeket: nukleáris megsemmisülés, ökológiai katasztrófák, rasszista fanatizmus, regionális erőszakhullámok. Magam is írtam már ezekről a veszélyekről, és ezt kétségkívül újra meg fogom tenni. Háború, gazdasági összeomlás, nagyarányú technikai katasztrófák – ezek bármelyike katasztrófális módon megváltoztathatja a jövő történetét.

Mindazonáltal, ha gondosan megvizsgálunk egy sor új kapcsolatot, amelyek az energiatermelés és -felhasználás változó mintái és a családi élet új formái között vagy a fejlett gyártási módszerek és a „csináld magad” mozgalom között alakulnak ki, hogy csak néhányat említsünk, egyszerre csak felfedezzük, hogy éppen ugyanazok a körülmények, amelyek ma a legnagyobb veszedelmet jelentik, egyúttal izgalmas új lehetőségeket is megnyitnak előttünk.

A harmadik hullám rámutat ezekre az új lehetőségekre. Amellett érvel, hogy a pusztulás és hanyatlás közepette ma is felfedezhetjük az új dolgok születésének és az életnek a szembetűnő jeleit. Világosan és remélhetőleg vitathatatlanul megmutatja, hogy a kialakuló új civilizáció – némi intelligenciával és egy kis szerencsével – normálisabbá, értelmesebbé és fenntarthatóbbá, tisztességesebbé és demokratikusabbá válhat, mint bármelyik másik, amit valaha ismertünk.

Ha ennek a könyvnek a fő gondolatmenete helytállóan bizonyul, minden okunk meglehet a hosszú távú optimizmusra, még akkor is, ha a közvetlenül előttünk álló évek az átmeneti időszakban valószínűleg viharosak és válságokkal terhesek lesznek.

Miközben az elmúlt néhány év során *A harmadik hullám* megírásán dolgoztam, előadásaim hallgatói többször is megkérdezték tőlem, hogy ez a könyv miben különbözik a *Future Shock* (Jövősokk) című korábbi munkámtól.

Szerző és olvasó sohasem látja pontosan ugyanazt egy könyvben. *A harmadik hullámot* jómagam gyökeresen eltérőnek tartom a *Jövősokktól*, formáját és mondanivalóját tekintve egyaránt. Először is, ez a könyv sokkal nagyobb időtartamot ölel fel: a múltat és a jövőt is. Inkább normatív jellegű. A szerkezete is más. (A figyelmes olvasó észre fogja venni, hogy a könyv szerkezete a központi metaforát, a hullámok összeütközését tükrözi.)

Ami a könyv gondolati tartalmát illeti, a különbségek még határozottabbak. Míg a *Jövősokk* bizonyos változtatások megtételét sürgette, egyúttal hangsúlyozta azt az árat is, amit a változásokért az egyénnek és a társadalomnak fizetnie kell. *A harmadik hullám*, miközben felhívja a figyelmet az adaptáció nehézségeire, hangsúlyozza azt a nem kevésbé súlyos árat is, amit azért kell fizetnünk, ha bizonyos dolgokat nem változtattunk meg elég hamar.

Továbbá, míg a korábbi könyvben „a jövő idő előtti beköszöntéről” írtam, nem próbáltam meg átfogó vagy rendszeres megközelítéssel felvázolni a holnap várhatóan kialakuló társadalmát. A könyv fókuszpontjában a változás folyamatai álltak, nem pedig a változás irányai.

Ebben a könyvben a lencse megfordul. Kevésbé összpontosítok a gyorsulásra mint olyanra, és több figyelmet szentelek azokra a célállomásokra, amelyek felé a változás visz bennünket. Vagyis, míg az egyik munka a folyamatra koncentrálni erősebben, addig a másik a struktúrára helyezi a hangsúlyt. Ezekből az okokból kifolyólag tehát a két könyv nem úgy egészíti ki egymást, mint kiindulópont és abból következő fejlemény, hanem mint egy sokkal nagyobb egész két része. Mindegyik eltér a másiktól, ugyanakkor mindegyik megvilágítja a másikat.

Ha az ember ilyen nagyvonalú szintézisre vállalkozik, ehhez feltétlenül egyszerűsítésre, általánosításra és sűrítésre van szükség. (Ha ezt nem tettem volna meg, lehetetlen lett volna ilyen sok mindent belefoglalni egyetlen kötetbe.) Ennek eredményeként egyes történések talán nem értenek majd egyet azzal, hogy ez a könyv a civilizáció történetét csak három részre osztja fel – az első hullám mezőgazdasági szakaszára, a második hullám ipari fázisára, és a harmadik hullám időszakára, ami most kezdődik.

Könnyű kimutatni, hogy a mezőgazdasági civilizáció egészen különböző kultúrákból tevődött össze, és hogy az iparosítás maga is ténylegesen keresztülment a fejlődés több egymást követő fokozatán. Kétségtelen, hogy felszeletelhetjük a múltat (és a jövőt) 12, 38 vagy 157 darabra is. Ám ha így tennénk, a sok apró rész zűrzavarában elveszítenénk szemünk előtt a főbb választóvonalakat. Vagy pedig egyetlen könyv

helyett egy egész könyvtárra lenne szükségünk ahhoz, hogy ugyanekkora területet átöleljünk. A mi céljainkra hasznosabb az egyszerűbb felosztás, még akkor is, ha elnagyolt.

A jelen könyv témakörének óriási kiterjedése szükségessé tette más egyszerűsítések alkalmazását is. Így például időnként megszemélyesítem magát a civilizációt, mondván, hogy az első hullám vagy a második hullám civilizációja ezt vagy am azt „tette”. Természetesen tudom, és az olvasók is tudják, hogy civilizációk nem tesznek semmit, csakis az emberek cselekednek. De ha bizonyos dolgok megtételét időnként valamilyen civilizációnak tulajdonítjuk, időt és lélegzetet takarítunk meg.

Hasonlóképpen, az intelligens olvasók megértik, hogy a világon senki emberfia – legyen bár történész, futurologus, tervező, asztrológus vagy hittérítő – nem „ismeri” vagy „ismerheti” a jövőt. Amikor azt mondom, hogy valami meg „fog” történni, feltételezem, hogy az olvasó ebbe beleérti a megfelelő bizonytalansági tényezőt. Ha másképpen jártam volna el, a fenntartások gyakorlatilag olvashatatlan és felesleges dzsungelével kellett volna megterhelnem a könyvet. A társadalmi előrejelzések sohasem értékmentesek vagy tudományosak, tekintet nélkül arra, hogy mekkora számítógépes adatbázist használnak. *A harmadik hullám* nem objektív előrejelzés, és nem kívánja azt a látszatot kelteni, hogy mondanivalója tudományosan bizonyított lenne.

Ezzel azonban nem azt akarom sugallni, hogy az ebben a könyvben kifejtett gondolatok szeszélyesek vagy rendszertelenek volnának. Valójában – mint hamarosan láthatóvá válik – ez a könyv súlyos bizonyítékokra és egy olyan alapra épül, amit a civilizáció és az ahhoz fűződő kapcsolataink szemiszisztematikus modelljének nevezhetünk.

A könyv a halódó ipari civilizációt a „technoszféra”, a „szocioszféra”, az „infoszféra” és a „hatalmi szféra” terminusaival írja le, majd hozzáfog annak bemutatásához, hogy a mai világban ezek mindegyike milyen forradalmi változásokon megy keresztül. Megkísérli, hogy bemutassa ezeknek a részeknek egymáshoz, valamint a „bioszférához” és a „pszichoszférához” fűződő kapcsolatait – a pszichológiai és személyes kapcsolatoknak azt a struktúráját, amelyen keresztül a külső világban végbemenő változások legszemélyesebb magánéletünket befolyásolják.

A harmadik hullám azt állítja, hogy a civilizációk bizonyos folyamatokra és elvekre épülnek, s a valóság megmagyarázására és saját létezésük igazolására kifejlesztik saját „szuperideológiájukat”.

Mihelyt megértjük, hogy ezek a részek, folyamatok és elvek hogyan függenek össze és a változások erőteljes áramlatai révén hogyan alakítják egymást, sokkal világosabban megérthetjük a változásnak azt az óriási hullámát is, ami mai életünket ostromolja.

A jelen munka nagy, átfogó metaforája – amint az már minden bizonnyal világossá vált – a változás egymással ütköző hullámainak képe. Ezt a képet nem én használok először. Norbert Elias *The Civilizing Process* (A civilizálódás folyamata) című művében „a növekvő integráció több országon átvonuló hullámáról” ír. 1837-ben egy író az amerikai Nyugat betelepítését egymást követő „hullámok” képével jellemezte: először jöttek a pionírok, azután a farmerek, majd a gazdasági vállalkozások, a népvándorlás „harmadik hulláma”. 1893-ban Frederick Jackson Turner ugyanezt az analógiát idézte és alkalmazta *The Significance of the Frontier in American History* (A határvidék jelentősége az amerikai történelemben) című klasszikus esszéjében. Ennélfogva tehát nem a hullámok metaforája az, ami új, hanem a mai civilizációváltás leírására való alkalmazása.

Ennek az analógiának a felhasználása rendkívül gyümölcsözőnek bizonyul. A hullámok eszméje nemcsak arra szolgál, hogy a rendkívül sokféle információ nagy tömegét összefoghassuk. Segít abban is, hogy beláthassunk a változások háborgó felszíne alá. Ha a hullámok metaforáját alkalmazzuk, sok minden világossá válik, ami addig zavaros volt. Gyakran a megszokott dolgok is vakítóan éles új megvilágításba kerülnek.

Amikor elkezdtem a változás ütköző és egymásba átömlő hullámainak terminusai-ban gondolkodni, ezekben látva meg a bennünket körülvevő számos konfliktus és feszültség okát, ez a szemlélet megváltoztatta a változással kapcsolatos felfogásomat is. Minden területen – az oktatásban és az egészség terén, a technikában, a magánéletben és a politikában egyaránt – különbséget lehet már tenni azok között a változások között, amelyek csupán a felszínt borzolják fel vagy csupán az ipari múlt kiterjesztései, illetve azok között, amelyek valóban forradalmiak.

Még a legerőteljesebb metafora is esendő azonban annyiban, hogy csak a részleges igazságot tárja fel. Egyetlen metafora sem képes minden oldalról számba venni a jelenségek egészét, ennélfogva tehát semmiféle látomás a jelenről – és még kevésbé a jövőről – nem lehet teljes vagy végleges. Amikor tinédzserkorom végén és húszas éveim elején marxista voltam – alig több mint egy negyedszázaddal ezelőtt – én is, mint sok fiatalember, azt gondoltam, hogy mindenre tudom a választ. Hamarosan megtanultam azonban, hogy akkori „válaszaim” részlegesek, egyoldalúak és elavultak voltak. Pontosabban arra jöttem rá, hogy a helyes kérdés feltevése rendszerint fontosabb, mint az, hogy rosszul feltett kérdésekre helyes választ tudjunk adni.

Azt remélem, hogy *A harmadik hullám* sok új kérdést tesz fel, és közben válaszokat is ad.

A felismerés, hogy semmilyen tudás sem lehet teljes, és egyetlen metafora sem ölelhet fel mindent, önmagában is humánus hatású. Szembeszegül a fanatizmussal. Még az ellenfeleknek is megadja azt a lehetőséget, hogy részlegesen igazuk legyen, önmagunk számára pedig fenntartja a tévedés jogát. A tévedések lehetősége különösen erősen mutatkozik meg a nagyvonalú szintézisben. Mégis, ahogy a kritikus George Steiner írta: „A nagy kérdések felvetése azzal a kockázattal jár, hogy félremagyarázzuk a dolgokat. Ha azonban egyáltalán nem tesszük fel ezeket, akkor a megértés világát korlátozzuk.”

A robbanásszerű változás korában – amikor emberi életek tépődnek szét, a meglévő társadalmi rend szétmorzsolódik, és fantasztikus új életmód rajzolódik ki a horizonton – a jövőnkre vonatkozó legnagyobb kérdések feltevése nem csupán intellektuális kíváncsiságra vall. Magáról a túlélésről, fennmaradásunkról van szó.

Akár tudatában vagyunk ennek, akár nem, többségünk máris részt vesz az új civilizáció megalkotásában – vagy az azzal szemben fellépő ellenállásban. *A harmadik hullám* – remélhetőleg – mindannyiunknak segítségére lesz a választásban.